

vrstan je primjer istraživačke vještine autorā koji su pronašli, odabrali i priredili relevantnu dokumentarnu i fotografsku građu razbacanu po različitim arhivskim fondovima i institucijama. Snagom svojstvenoj samo upornim istraživačima uspjeli su jednu do danas nedovoljno istraženu temu naučno, dokumentovano i bibliografski obraditi dajući tako budućim istraživačima putokaz za dalje izučavanje te pružajući im mogućnost lakog pristupa primarnim izvorima. Upravo zbog svog dokumentarnog karaktera, ali i stava autorā da puste dokumente da sami svjedoče o tragediji koju su Romi pro-

živjeli, knjiga predstavlja dragocjen doprinos istraživanju stradanja Roma za vrijeme uprave Nezavisne države Hrvatske. Historiografska vrijednost priložene građe, i činjenica da se dijelom odnosi i na Rome s područja Bosne i Hercegovine, značajna je i za našu historiografiju, naročito za proučavanje njihove sudbine tokom Drugog svjetskog rata. Stoga ostaje nada da će ova knjiga biti dobra osnova i podstrek bosanskohercegovačkim historičarima da se naučno i istraživački počnu baviti Romima, koji su bez obzira na društvenu marginaliziranost bili historijski akteri naše prošlosti.

Sanja Gladanac

Dragan Markovina, *Jugoslavenstvo nakon svega*

Zemun: MostArt, 2015, 155 str.

Objedinjujući aktuelno i povijesno, teoriju i empiriju, studija historičara i publiciste Dragana Markovine *Jugoslavenstvo poslije svega* na specifičan način tretira fenomen jugoslavenstva i pitanje jugoslavenskog naslijeđa, tačnije njegove savremene percepcije na prostoru bivše federalne države. Knjiga je podijeljena na šest poglavlja: *Poslije kraja* (str. 7–23); *Historijski kontekst ideje* (str. 23–49); *Emancipatorski potencijal novog jugoslavenstva* (str. 49–65); *Odnos prema ideji na postjugoslavenskom prostoru* (str. 65–77);

Plivali su protiv struje (str. 77–153). i *Kamo dalje rođače* (str. 153–155), te na kraju autorova biografija.

Evidentni zazor prema pojmu i ideji Jugoslavije je veliki, pa se polemičke studije o ovom izrazito složenom fenomenu danas doživljavaju kao nepotrebne i nepoželjne. Ipak, takav odnos nije novost s obzirom na to da se fenomenu jugoslavenstva studiozno pristupilo tek početkom 1980-ih godina. Autor ukazuje na značaj osporavane i “usamljene” knjige *Jugoslavenstvo danas* Predraga Matvejevića. Potcrtava Ma-

tvejevićev zaključak da se “značenje jugoslavenstva mijenjalo u našoj povijesti: od nacionalne ideje do državne ideologije, od utopije do političke prakse, od pretpostavke narodnog jedinstva do predmeta međunacionalnih nesporazuma i sporova”. Uprkos takvom odnosu, Markovina ističe – “Jugoslavija se s svojom prtljagom, ovdašnjim društvima uporno vraća.”

Kao autorova reakcija na stanje intelektualne isključivosti, ova studija ne bavi se deskripcijom niti povijesnim razvojem jugoslavenske ideje ili jugoslavenske države. Njena osnovna namjera jest da polemizirajući s različitim narativima pokrene novi, argumentirani razgovor na temu jugoslavenskog iskustva i budućnosti jugoslavenske “utopijske ideje koja je preživjela svaku vrstu uzdizanja, krivih interpretacije i negiranja”.

Takav razgovor neophodan je da bi se suprotstavio antikomunizmu koji je itekako prisutan u svim postjugoslavenskim društvima, pri čemu se socijalizam percipira kao mračni period manipulacije, neslobode, represije i terora. Pri tome, takav antikomunizam nije samo element dominantne ideologije već primarni ideološki sadržaj koji sprečava racionalno analiziranje perioda postojanja Jugoslavije. U takvom diskursu “svaki spomen jugoslavenskog imena” doživljava se kao “subverzivan i nerijetko opasan” (Srđan Milošević).

Analizirajući savremena postjugoslavenska društva Markovina uočava dvije konstante – plansko prešućivanje Jugoslavije i jugoslavenstva na jednoj, i falsificiranja historije na drugoj stra-

ni, pri čemu obje imaju za cilj podržati novi režim i društveno uređenje. Novonastale države svoj legitimacijski mit grade upravo na suprotnostima s jugoslavenskim kontekstom. Taj fenomen naziva “primijenjenim nekrofilijom” dominirajućih političkih struktura kojima je Jugoslavija, kao živi leš, potrebna u postizanju njihovih ciljeva. Njihova politička histerija “potpiruje strah od neke imaginarne Jugoslavije ili Jugoslovena koji kuju zavjere protiv mladih i nejakih nacija”, što, prema mišljenju autora, proizlazi iz njihove nesigurnosti u vlastite ideološke priče.

Općeprisutni povijesni revizionizam nije forsiran samo, kako Markovina ističe, od radikalne desnice nego i tzv. baštinika Saveza komunista, pri čemu se isključuje širi jugoslavenski kontekst i selektira sjećanje koje potkrepljuje savremene nacionalne interese. Takvu pojavu autor naziva “udruženom akcijom revizionističkog rastakanja jugoslavenske baštine”, nastojanjem “potpune razgradnje naslijeđa socijalističkog razdoblja” u kontekstu konstrukcije novog kolektivnog identitetskog imaginarija.

Postavljajući kratka i vrlo jasna pitanja, navodeći konkretne primjere i situacije iz društveno-političkog života obilježene povijesnim recidivima, citirajući stavove i iskustva književnika, novinara, urednika, režisera, glumaca, političara, autor kulturu i kulturnu povezanost stavlja u središte savremene rasprave o jugoslavenstvu i jugoslavenskom naslijeđu. Jugoslavenstvo na kojem insistira nije državna ideologija i nema potrebu za državnim okvirom

već teži “saradnji i upućenosti”, “rušenju barijera i gradnji mostova među narodima i republikama” ovih prostora. Markovina akcenat stavlja na emancipatorski potencijal jugoslavenstva kao specifičnog oblika otvorenosti i povezanosti, jugoslavenstva kao težnje za “pravednijim i ljepšim življenjem svih nas zajedno na ovim nesretnim prostorima bivše države”.

Svijest o jedinstvenom jugoslavenstvom kulturnom prostoru dijeli nemali broj ljudi koji su upućeni jedni na druge zbog jezika, zajedničkih tema i povijesnog naslijeđa s kojim se tek trebaju suočiti, ističe Markovina. Ponovno se pozivajući na Matvejevića, sada iz 2014. godine, ukazuje da jugoslavenstvo ne mora biti “ni državnost ni nacionalnost” već ono “koje ne zaboravlja i ne briše zajednički dio prošlosti i povijest u kojima su naraštaji dijelili ideje i ideale, nade i zablude, oduševljenja i razočarenja, muke i žrtve”.

Autor potpuno neopravdanim smatra strah političkih struktura (koji je posebno vidljiv inkorporiranjem ustavne odredbe o strogoj zabrani udruživanja s drugim državama) od stvaranja neke nove jugoslavenske zajednice. Malobrojne društvene skupine koje u jugoslavenstvu vide emancipatorsku vrijednost, smatra Markovina, nemaju za cilj formiranje zajedničke države, jer u osnovi odbijaju fetišizaciju države i bilo kakvih nacionalnih simbola, već se u osnovi suprotstavljaju potpunom dokidanju različitih oblika jugoslavenstvom pozitivnog naslijeđa.

Autor naglašava značajne razlike nostalgičnog i akcionog jugoslaven-

stva, percepcije “stare generacije” i onih mlađih generacija koje ne dijele iskustvo življenja u Jugoslaviji. Ključna distinkcija jeste u tome što starija generacija poraz ideje 1990-ih godina shvata kao “svođenje računa i povijesni osvrt” dok ovi drugi to doživljavaju kao “nultu tačku i vrijedno iskustvo u razvijanju emancipatorskog potencijala poražene ideje”. Obje grupe nemaju dvojbu o preživljavanju ideje jugoslavenstva, ali ističu nužnost njene kontekstualizacije tj. definiranja novog značenja jugoslavenstva u savremenom procesu izgradnje postjugoslavenstvom kulturnog prostora. U konačnici, naglašava Markovina, ostaje jugoslavenstvo kao “izrazito pluralan i heterogen skup ideja, kontakata, druženja koji je usmjeren protiv nacionalističke stvarnosti” i koji se zalaže za “razgradnju retrogradnih nacionalističkih diskursa”.

U knjizi nije zaobiđen općepriputni fenomen jugonostalgije, koja se najčešće pojavljuje u formi nekritičke glorifikacije socijalističkog razdoblja ili pak sentimentalne potrage za boljom prošlošću. Obje forme mnogo više govore o savremenim društvima u kojima se nerijetko svjetlo na kraju tunela pokušava pronaći upravo u *dotjeranoj* prošlosti. Markovina zaključuje da je jugonostalgija, sa svom svojom slojevitošću, aktualnosti i komercijalizacijom, ipak najbezazleniji oblik refleksije na jugoslavensko razbolje jer ona ne poziva na pobunu.

U kontekstu otvorenih povijesnih pitanja od posebnog značaja za savremeni diskurs autor se osvrnuo i na raspravu o tome da li je ZAVNOBiH

uspostavio državnost Bosne i Hercegovine. Ocjenjujući ovo pitanje kao “pitanje ispod svakog nivoa” ističe da mu se pogrešno pristupa i pri tome u potpunosti zanemaruje povijesni jugoslavenski kontekst. Ključna poruka ZAVNOBiH-a, smatra Markovina, nije državotvornost nego deklarirana jednakost svih bosanskohercegovačkih naroda. Bosna i Hercegovina je kao država trebala da bude “oruđe za razvoj i podizanje kvaliteta društva, a ne obratno” jer “država ne može biti cilj sama po sebi”.

U posljednjem poglavlju autor je predstavio nekoliko ličnosti, kao i splitski magazin *Feral Tribune*, za koje je ocijenio da su paradigma oportunitizma, “brodolomci Jugoslavije” i koji dijele “suštinsku odanost pozitivnim idejama jugoslavenstva (Vicko Krstulović, Miloš Žanko, Stipe Šušar, Goran Babić, Đerman Senjanović Ćića, Viktor Ivančić, Branimir Johnny Štulić). Različita percepcija i doživljaj jugoslavenstva rezultirali su da njihov društveni angažman ne bude shvaćen u datom vremenu i prostoru. Bilo je to ono jugoslavenstvo, preme riječima Viktora Ivančića, višegodišnjeg urednika splitskog *Federal Tribune-a*, koje nije, kao stvar emancipacije, označavalo kolektivizaciju nego lični izbor nepripadanja.

Na kraju autor zaključuje da se jugoslavenstvo kao kulturna povezanost oslanja prvenstveno na “modernosti i avangardnu pobunu protiv dominantnih nacionalističkih diskursa”, a samo djelimično na nostalgiju ili nekritičku glorifikaciju titoizma. Kao “humanistička

antinacionalistička platforma”, izvorna uloga jugoslavenstva jeste “povezivanje i saradnja”, “emancipacija” koja razbija zidove “konzervatizama i zatvorenosti”. Tragičnost ove ideje, naglašava autor, jeste to što je ona bila “državno sponzorirana” i zloupotrijebljena od “totalitarnog i nedemokratskog režima”. Međutim, ukazuje na to da je ona u svom povijesnom razvoju “napravila cijeli krug” i konačno se sada vratila u izvorni, kulturni ambijent. Kao i Matvejević 1980-ih, Markovina je svjestan činjenice da će ideja jugoslavenstva biti predmet interesiranja *institucionalizirane istine i svijeta umjetnosti*, različitog tumačenja i nerijetkog sporenja.

U konačnici, ova knjiga, kao i Markovinih knjiga *Između crvenog i crnog, Split i Mostar u kulturi sjećanja* (Sarajevo, University press 2014), kako je istakao Ante Lešaja, može se predstaviti i kao historijska rasprava, sociološka studija ili zbirka eseja koja kao hronika događanja govori o ljudskoj naravi. Autoru će historičari spočitati nenavođenje izvora brojnih citata u knjizi ili, pak, na trenutke uzmak kritičkog stava i presentimentalnost, što Jerko Bakotina prepoznaje i u Markovinih knjizi *Povijest poraženih* (Sarajevo, University press 2015). Uprkos tome, ova polemička knjiga, koja se suprotstavlja samoobmanjivanju, ispunjava svoj cilj, potiče na razmišljanje, dalje istraživanje, argumentirani dijalog i naučnu raspravu o povijesti i povijesnom u sadašnjici te kao takva, sigurni smo, zaintrigirat će i naučnu i širu javnost.

Dženita Sarač Rujanac